

**ГЕНЕЗА ДОСЛІДЖЕННЯ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ПОРЯДКУ СТВОРЕННЯ
І ДІЯЛЬНОСТІ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ,
ЯКІ Є ОБ'ЄКТОМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
TO THE QUESTION OF GENESIS OF STUDY IN LEGAL DOCTRINE THE PROCEDURE
OF THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITY OF CHARITABLE O
RGANIZATIONS – SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION**

Кожушко О.О.,

*здобувач кафедри адміністративного
та господарського права юридичного факультету
Запорізького національного університету*

Статтю присвячено аналізу генези дослідження у правовій доктрині порядку створення і діяльності благодійних організацій, який є об'єктом адміністративно-правового регулювання. Виокремлено етапи такого дослідження із характеристикою кожного із них. Розглянуто перспективи на майбутнє та тенденції дослідження благодійних організацій в адміністративно-правовому аспекті.

Ключові слова: благодійні організації, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий статус благодійних організацій, суб'єкт адміністративного права, етапи дослідження благодійності.

Статья посвящена анализу генезиса исследования в правовой доктрине порядка создания и деятельности благотворительных организаций, который является объектом административно-правового регулирования. Выделены этапы такого исследования с характеристикой каждого из них. Рассмотрены перспективы на будущее и тенденции исследования благотворительных организаций в административно-правовом аспекте.

Ключевые слова: благотворительные организации, административно-правовое регулирование, административно-правовой статус благотворительных организаций, субъект административного права, этапы исследования благотворительности.

The article is devoted to the analysis of the Genesis of the study in the legal doctrine of the procedure of the establishment and activities of the charitable organizations, which is the object of the administrative-legal regulation. Allocated stages of this research with the characteristics of each of them. Consider the prospects for the future and trends of research of charitable organizations in the administrative and legal aspect.

Key words: charitable organization, administrative-legal regulation of administrative-legal status of charitable organizations, the subject of administrative law, the stages of the research charity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування загальних засад адміністративного права, кардинального перегляду його предмету, не викликає сумнівів, що створення і діяльність благодійних організацій дійсно є об'єктом адміністративно-правового регулювання. Адже, поняттям предмету адміністративного права (яке є досить широким за змістом) охоплюються і взаємовідносини суб'єктів публічної адміністрації із будь-якими представниками приватного права. Уникнення розгляду адміністративно-правового аспекту у комплексному дослідженні благодійних організацій може зробити неповним і недосконалим таке дослідження. Тому необхідним є дослідження порядку створення і діяльності благодійних організацій саме в адміністративно-правовому аспекті, адже останні мають взаємовідносини з органами публічної адміністрації досить часто (без них неможливим є створення і легалізація діяльності, припинення тощо). Благодійництво можна вважати одним із невід'ємних атрибутів громадянського суспільства, складовою частиною суспільної свідомості, моральним обов'язком забезпечених осіб, а благодійну діяльність, яка «здійснюється на засадах законності, гуманності, спільності інтересів і вільності прав її учасників, добровільності та самоврядування» [1] слід визнавати неоціненою, всебічною підтримкою і допомогою знедоленим, і в першу чергу дієвим засобом допомоги тим, кому вона дійсно потрібна. Таку діяльність в Україні втілюють благодійні організації, які є неприбутковими, недержавними організаціями і головною метою діяльності яких є здійснення філантропічної (тобто благодійної) діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. Однак, слід зазначити, що формування благодійних організацій здебільшого відбувалося спонтанно і до сьогодні існують певні проблеми, пов'язані з їх створенням та діяльністю, зокрема у сфері адміністративно-правового регулювання. Саме тому необхідним постає важливість аналізу генези дослідження у правовій доктрині порядку створення та діяльності благодійних організацій, який є об'єктом адміністра-

тивно-правового регулювання, а також виокремлення і характеристика етапів такого дослідження, розкриття тенденцій на майбутнє, що і становить мету цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спеціалізованих робіт з проблематики, що досліджується немає. Переважно, вчені-адміністративісти досить фрагментарно акцентували увагу на дослідженні благодійних організацій у різних проявах, враховуючи предмет і цільову спрямованість адміністративного права. Здебільшого, темою благодійності або благодійних організацій цікавились вчені у різних галузях знань: у галузі історичної науки – Ф.Я. Ступак «Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)» [2], В.О. Чепурнов «Державне регулювання благодійної діяльності в Україні в радянський та пострадянський періоди» [3], Г.Л. Махорін «Благодійна діяльність на Волині (1793-1917): історичний аспект» [4], Т. В. Ткаченко «Громадська та благодійна діяльність Г.П. Галагана» [5], Ю.І. Гузенко «Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії)» [6], Т.М. Курінна «Розвиток благодійності на Середньому Подніпров'ї (кінець XVIII – початок XX ст.)» [7], А.В. Нарядько «Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» [8], у політології – В.С. Журавський «Проблеми у сфері благодійництва, що перешкоджають її розвитку» [9], О.М. Донік «Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.)» [10], у культурології – Н.А. Колосова «Благодійна діяльність в культурі України в контексті вітчизняних і європейських традицій (кінець XX – початок XXI ст.)» [11], О.А. Кочнова «Благодійність як соціокультурний феномен» [12], в економіці – Глебова Н.В. «Облік у неприбуткових організаціях» [13], Тітова Н.А. «Шляхи залучення ділових та фінансових кіл діаспори до інвестиційного процесу в Україні» [14], С.О. Левицька «Облік та контроль діяльності неприбуткових організацій», А.І. Цьорох «Проблеми створення і функціонування неприбуткових організацій в Україні» [15], у філософії – Н.О.

Савранська «Етико-філософський аналіз благодійності» [16] та ін. Звісно, всі ці роботи є досить важливими для формування загального уявлення про благодійництво та благодійні організації (в залежності від предмету дослідження), проте вони не дають можливості отримати завершеного розуміння щодо порядку створення та діяльності благодійних організацій як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Окрім того, слід зазначити, що генезис виникнення та розвитку благодійних організацій тісно пов'язаний з поняттям благодійної діяльності на різних етапах розвитку суспільства й у різних правових системах. Благодійна діяльність має вікову історію, тому важливим може стати висвітлення її еволюції у науковому плані. Крім того, слід зазначити, що відсутність єдиної цілісної наукової картини історії розвитку благодійництва та благодійної діяльності в Україні вимагає її ґрунтовного дослідження.

Основний зміст роботи. У названих роботах (історичної, політологічної, культурологічної, економічної спрямованості) переважно сконцентровано увагу на поглибленому вивченні феномену благодійних організацій. Проте, законне існування благодійних організацій потребує уваги з боку науковців у сфері взаємовідносин з державою, наприклад, щодо їх ресстрації, контролю за діяльністю, припиненням їх діяльності. Такі відносини здійснюються за участю суб'єктів публічної адміністрації і є предметом регулювання адміністративного права і дослідження науки адміністративного права. Узагальнений аналіз існуючих джерел демонструє недостатню увагу вчених-адміністративістів відповідної проблематики. Головним чином, в адміністративно-правовій навчальній та науковій літературі у різні роки увага благодійним організаціям приділялась частково і лише в якості суб'єктів адміністративного права. Так, наприклад, Ю. П. Битяк аналізуючи об'єднання громадян, відносить благодійні організації до громадських організацій, які створюються для задоволення й захисту своїх законних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших інтересів [17, с. 120]. Класифікуючи об'єднання громадян за масштабом діяльності, науковець виділяє об'єднання громадян, які діють у межах всієї держави, масштабах окремих адміністративно-територіальних одиниць та їх частин, а також, діяльність яких має міжнародний характер і поширюється на територію не тільки України, а й інших держав [18, с. 102-103]. Л.С. Василь'єв зазначає, що громадські об'єднання є суб'єктом адміністративного права і характеризуються низкою специфічних особливостей, що дозволяють виділити їх в особливу групу учасників адміністративно-правових відносин, які діють від свого імені, а надані їм права і обов'язки покладаються не на конкретних осіб, а в цілому на об'єднання [19, с. 111-112]. С.Г. Стеценко у контексті розгляду недержавних органів та організацій як колективних суб'єктів адміністративного права викремлює благодійні організації (як різновид об'єднань громадян, які формуються залежно від цілей створення) [20, с. 127]. Характеризуючи адміністративно-правовий статус об'єднань громадян, Т.О. Коломоєць визначає, що вони мають бути наділені наступними ознаками: добровільністю вступу та виходу із об'єднання громадян, відсутністю державно-владних повноважень, за винятків, коли держава делегує їм окремі повноваження та закріплює їх законодавчо, некомерційним характером діяльності, самоврядуванням та саморегуляцією, інститутом членства, обов'язковою участю членів у роботі та створенні матеріально-технічної бази шляхом внесення членських внесків, наявністю статуту. Залежно від мети створення характерне місце серед громадських організацій посідають благодійні організації – це об'єднання громадян для задоволення і захисту своїх спільних законних інтересів [21, с. 73-74]. Адміністративно-право-

вий статус об'єднань громадян науковець розкриває у його змісті як сукупність прав, обов'язків, які реалізуються в адміністративних правовідносинах, що виникають між об'єднаннями громадян і державними органами, органами місцевого самоврядування [22, с. 54]. В.К. Колпаков, керуючись аналізом нормативних актів, які регламентують діяльність громадських формувань в Україні, визначає, що вони виступають виключно від власного імені і не мають державно-владних повноважень, але держава інтенсивно і цілеспрямовано регулює їх діяльність у взаємовідносинах із органами публічної адміністрації [23, с. 166]. С.В. Ківалов поділяє суб'єктів адміністративного права на індивідуальні та колективні (в адміністративно-правовій науці їх зазвичай називають фізичні та юридичні особи). До другої групи суб'єктів належать громадські організації, зокрема благодійні організації, головною метою яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. Вчений-адміністративіст акцентує увагу на тому, що віднесення благодійних організацій до громадських організацій можливо за умови створення такої організації лише фізичними особами, адже благодійні організації можуть створюватися і юридичними особами [24, с. 121-122]. В.М. Бесчачний зазначає, що благодійна організація – це недержавна організація, головною метою якої є благодійна діяльність в інтересах суспільства або окремих категорій осіб, вони утворюються і діють за територіальним принципом і поділяються за своїм статусом на всеукраїнські, місцеві та міжнародні [25]. Авторський колектив підручника «Курс адміністративного права України» за редакцією В.В. Коваленка визначають, що змістом діяльності об'єднань громадян є реалізація прав їх членів, основою яких є їх особиста зацікавленість, особистий інтерес, який виникає і реалізується на ґрунті поєднання особистих і громадських інтересів. Завдання громадських об'єднань тісно поєднуються із завданнями, які стоять перед суспільством на кожному етапі його розвитку. Спираючись на положення Закону України від 16.06.1992 р. «Про об'єднання громадян», вчені-адміністративісти поділяють об'єднання громадян на політичні партії або громадські організації. До громадських організацій, які являють собою масові об'єднання громадян, котрі виникають за їхньою ініціативою для реалізації довгострокових цілей, мають свій статут, характеризуються чіткою структурою відносять благодійні організації [26, с. 159-161]. Говорячи про підходи вчених до визначення адміністративно-правового статусу благодійних організацій, П.С. Лютиков стверджує, що юридичні особи (у тому числі благодійні організації) є активними учасниками адміністративно-правових відносин, і вимагають більш ґрунтовного дослідження потенціалу юридичних осіб приватного права в цій складовій системі права України, оскільки на сучасному етапі їх розвитку в умовах трансформації науки адміністративного права, представники адміністративно-правової науки не приділяють достатньої уваги вивченню цих проблемних питань [27, с. 69-76].

Таким чином, можна зробити узагальнення, що благодійні організації у рамках науки адміністративного права безпосередньо не досліджувались, тому вивчення саме адміністративно-правового регулювання порядку створення та діяльності благодійної організації в Україні надасть позитивного впливу на розвиток адміністративно-правової науки в цілому та її складових.

Розширення сфери участі приватних осіб (до яких належать благодійні організації), зростання ролі дослідження адміністративних процедур, які вивчають при формуванні нового наукового ґрунту для нормотворчості, акцентують увагу до благодійних організацій з боку адміністративного права. Я.М. Буздуган вважає, що на різних етапах розвитку правових форм благодійності

створюється певний концептуальний каркас, адекватний поставленим цілям пізнання. Діяльність людини у процесі благодійної діяльності є надзвичайно багатого й змістовною за своїм характером і наслідками. Цим визначається об'єктивна потреба у постійному вдосконаленні наукового підходу, що застосовується для пізнання закономірностей функціонування правової форми організації українського суспільства, приведення його у відповідність до вимог сучасних тенденцій розвитку держави та права [28].

Звертаючи увагу на виокремлення етапів у дослідженні становлення благодійництва і благодійних організацій можна звернути увагу на наукову роботу О.А. Кочної, яка проаналізувала основні етапи становлення й особливості розвитку вітчизняної благодійності та виділяє: період Київської Русі, у якому громадські структури допомагали членам кровноспорідненої общини і визначається релігійною моральністю; «епоху абсолютистської благодійності», громадського піклування, метою якої є розумне й організоване забезпечення нужденних необхідним (початок формування створення громадських організацій, що самоврядовані). Автором зроблено висновок, що концепція благодійності пережила складну еволюцію, у ході якої вона зазнала впливу двох інститутів: церкви й соціуму [12, с. 12]. Так, наприклад, Ф.Я. Ступак за спробою історіографічного аналізу виділяє три періоди феномену доброчинності та соціальної допомоги: дорядянський, радянський і сучасний (пострадянський) періодів [2, с. 6]. Ю.І. Гузенко історіографію благодійності поділяє також на три періоди: 1) дорядянський (початок 90-х рр. XIX ст. – жовтень 1917 р.); 2) радянський (жовтень 1917 р. – серпень 1991 р.); 3) сучасний (серпень 1991 р. – початок XXI ст.) [6, с. 6]. Н.О. Савранська, досліджуючи історичні типи благодійності виокремлює: античний, християнський та новочасний. На основі їх аналізу автором виявлено особливості її сучасного типу, який протягом XX ст. набув значного розповсюдження. Для сучасної благодійності характерною стала значна раціоналізація, використання досягнень науки, відбувся перехід до інституалізованої, анонімної, професіоналізованої філантропії, яка має на меті вирішення не лише індивідуальних, а й суспільних проблем, крім того, науковець зазначає, що благодійність вийшла на міжнародний рівень [16, с. 8]. Г.О. Полінко умовно розділяє історіографію благодійництва на три етапи: дореволюційний, радянський та новітній. Перший розпочався з 60-х років XIX ст., коли урядом було проведено ряд реформ, у результаті яких пауперизм в державі набрав масового характеру, справа благодійності та доброчинства стала масовим явищем і тривала до середини 20-х років XX ст. Радянський період розпочався з другої половини 20-х рр. XX ст. і тривав до кінця 1980-х рр. Утвердження нових наукових підходів до благодійності відбулося лише з проголошенням незалежності України [29, с. 9].

Підсумовуючи вищезазначене, слід звернути увагу, що безпосередньо проблематика порядку створення

і діяльності благодійних організацій (в якості об'єкта адміністративно-правового регулювання) вчених-адміністративістів не цікавила. У різні історичні періоди вченими була зосереджена увага на різноманітних особливостях благодійних організацій (в залежності від предмету дослідження) і у контексті такого підходу відносно фрагментарно приділялась увага дослідженню діяльності благодійних організацій. Зважаючи на це, досить складно виокремити будь-які етапи доктринального дослідження адміністративно-правового регулювання порядку створення та діяльності благодійних організацій, адже проблемні питання у цій сфері відносно торкалися взагалі процедур створення суб'єктів адміністративних правовідносин, в тому числі й благодійних організацій. Головним чином у наукових працях вчених-адміністративістів досліджувалась проблематика регулювання адміністративних процедур створення і діяльності суб'єктів, яких відносять до недержавних і які не є класичними суб'єктами адміністративного права: реєстрація благодійних організацій, державний контроль, порядок припинення їх діяльності. У контексті кардинальних змін предмету адміністративного права, такий підхід виглядає повністю логічно і обґрунтовано. Акцентування уваги вчених-юристів до проблематики адміністративних процедур визначено новими тенденціями у системі адміністративного права, адміністративного процесу, зростанням ролі процедурних відносин у діяльності суб'єктів публічного адміністрування, розробленням проекту Адміністративно-процедурного кодексу України, що у свою чергу, потребує міцного, надійного базису.

Висновок. Таким чином, можна виділити наступні етапи дослідження у правовій доктрині адміністративно-правових засад створення і діяльності благодійних організацій: 1) етап первинних досліджень (охоплює період середньовіччя з I по X ст.), 2) етап всебічних типових досліджень (з X по IXX ст.), 3) етап диференціації (розпочався наприкінці IXX ст. і триває дотепер). Отже, основні дослідження адміністративно-правового регулювання порядку створення і діяльності благодійних організацій у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині розпочалися з кінця XX ст. До цього часу відповідні дослідження можна охарактеризувати узагальненим характером при висвітленні особливостей адміністративно-правового регулювання у різних сферах. Сучасний період відзначається певною диференціацією, яку слід визнати переважним спрямуванням адміністративно-правових доктринальних досліджень, що і дасть право сформувати удосконалений науковий базис для сучасного нормотворчого процесу, який буде спрямований на створення правових засад діяльності благодійних організацій. Відповідно, можна стверджувати, що необхідно зберегти тенденцію до спеціалізації наукових досліджень задля створення ґрунтового доктринального базису, який може стати основою для подальших нормотворчих спроб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про благодійництво та благодійні організації : Закон України від 16.09.1997 р. № 531/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292.
2. Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Ф. Я. Ступак. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 40 с.
3. Чепурнов В. О. Державне регулювання благодійної діяльності в Україні в радянський та пострадянський періоди / В. О. Чепурнов // Держава і право. Юридичні і політичні науки : Збірник наукових праць. – 2002. – № 15. – С. 271-276.
4. Махорін Г.Л. Благодійна діяльність на Волині (1793-1917): історичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Г.Л. Махорін. – Луганськ, 2007. – 19 с.
5. Ткаченко Т.В. Громадська та благодійна діяльність Г.П. Галаган : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.В. Ткаченко. – Київ, 2003. – 20 с.
6. Гузенко Ю.І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Ю.І. Гузенко / Хмельницького. – Черкаси, 2004. – 18 с.
7. Курінна Т.М. Розвиток благодійності на Середньому Подніпров'ї (кінець XVIII – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.М. Курінна. – Черкаси, 2004. – 18 с.

8. Нарадько А.В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 « Історія України » / А.В. Нарадько. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
9. Журавський В.С. Проблеми у сфері благодійництва, що перешкоджають її розвитку / В.С. Журавський // Держава і право. Юридичні і політичні науки : збірник наукових праць. – 2007. – № 35. – С. 130-132.
10. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) / О. М. Донік // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 159-177.
11. Колосова Н.А. Благодійна діяльність в культурі України в контексті вітчизняних і європейських традицій (кінець XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 « Історія України » / Н.А. Колосова. – Київ, 2006. – 19 с.
12. Кочнова О.А. Благодійність як соціокультурний феномен (культурологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.01 « Теорія і історія культури » / О.А. Кочнова. – Сімферополь, 2009. – 20 с.
13. Глебова Н.В. Облік у неприбуткових організаціях : конспект лекцій / Н.В. Глебова, І.Г. Волошан. – Харків : ХНЕУ, 2011. – 131 с.
14. Тітова Н.А. Шляхи залучення ділових та фінансових кіл діаспори до інвестиційного процесу в Україні / Н.А. Тітова, Б.А. Обрицько // Регіональна економіка : науково-практичний журнал. – 2002. – № 2. – С. 80-93.
15. Цьорох А.І. Проблеми створення і функціонування неприбуткових організацій в Україні / А.І. Цьорох, І.І. Мархевка, О.В. Складорова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – 2005. – № 526. – С. 467-472.
16. Савранська Н.О. Етико-філософський аналіз благодійності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.07 « Етика » / Н.О. Савранська. – Київ, 2008. – 15 с.
17. Адміністративне право України : підручник / [Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – Київ : Юрінком Інтер. – 2005. – 544 с.
18. Адміністративне право (загальна частина) : навчальний посібник / [Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, В.В. Богущкий, О.Т. Зима та ін.] ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.В. Зуй. – Київ : Одісей. – 2011. – 240 с.
19. Васильєв Л.С. Административное право Украины (общая часть) : учебное пособие / Л.С. Васильев. – Харьков : Одиссей, 2002. – 288 с.
20. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник / Семен Григорович Стеценко. – Київ : Атіка, 2007. – 624 с.
21. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / Тетяна Олександрівна Коломоєць. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.
22. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України : підручник / Тетяна Олександрівна Коломоєць. – Київ : Істина, 2012. – 528 с.
23. Колпаков В.К. Адміністративне право України : підручник / Валерій Костянтинович Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
24. Адміністративне право України : підручник / [Ківалов С.В., Авер'янов В.Б., Додін Є.В., Пахомов І.М. та ін.] ; за заг. ред. С.В. Ківалова. – Одеса : Юридична література, 2003. – 896 с.
25. Громадські об'єднання в Україні : навчальний посібник / [В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін та ін.] ; за ред. В.М. Бесчастного. – Київ : Знання, 2007. – 415 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/18340719/pravo/blagodiyni_organizatsiyi.
26. Курс адміністративного права України : підручник / [Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Пастух І.Д., Сущенко В.Д. та ін.] ; за ред. В.В. Коваленка. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.
27. Лютіков П.С. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права : переосмислення ролі у світлі модернізації галузі адміністративного права та перегляду її предмета / П.С. Лютіков // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 69-76.
28. Буздуган Я.М. Правові форми та принципи благодійної діяльності як джерела фінансового забезпечення соціально-культурної сфери в Україні / Я.М. Буздуган // Журнал Верховної Ради України «Віче» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2515/>.
29. Полієнко Г.О. Благодійництво та добродійність Православної церкви у Чернігівській єпархії (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 « Історія України » / Г.О. Полієнко. – Чернігів, 2011. – 20 с.